

“Ref Problemi” Başlıklı Makale Üzerine

Sabri ÇAP*

Sahâbe-i kirâm Resûlullah'ın söz, fiil ve takrirlerini daha sonraki nesillere itikâl ettirme sorumluluğunu yerine getirmiş, muhaddisler de Hz. Peygamber'e ait olanla O'na aidiyeti şüpheli bilgileri birbirinden ayırmak için bazı esaslar belirlemişlerdir. Bu esaslar sayesinde hadislerin sahih, zayıf ve uydurma olanlarını tespit etmeye çalışmış ise de, Hz. Peygamber adına birçok hadis uydurulduğu gibi sahâbe, tâbiîn veya daha sonraki nesillerin söz ve fiilleri de kasten veya bazı râvilerin nakil sırasındaki hataları sonucu Resûlullah'a nispet edilmiş; bir kısım mevkuf ve maktû rivâyetler merfûlaştırılmıştır. Mevkuf ve maktûların kasıtlı ref edilmesi hadis usûlünde daha çok mevzû hadisler kategorisinde ele alınırken, hata sonucu ref ise genellikle ilelül-hadis bağlamında değerlendirilmiştir. Burada konuyu tekrar ele almamıza vesile olan Yusuf Suiçmez'in makalesi de ref olgusunu ele alan önemli çalışmalardan biridir.¹ Adı geçen makale her ne kadar *Hadiste Ref Problemi* adlı doktora tezinden hareketle hazırlanmış ise de, makalede ref anlayışının büyük bir kısmının üzerine inşa edildiği hükmen merfû kavramı ve rivâyet sîgaları gibi hususlar üzerinde yeterince durulmamıştır. Makalede ele alınan hususlar özetle şunlardır:

Birçok mevkuf ve maktû hadis çeşitli sebeplerle doğrudan veya dolaylı olarak Resûlullah'a isnad edilerek nakledildiği halde bu sorun hadis ilminde hak ettiği ilgiyi görmemiştir. İlk asırlardan beri ref sorununun farkında olan hadis âlimleri bu sorundan etkilendiğini düşündükleri rivâyetleri belirlemek için *'rafe'ahû'* ve *'yerfe'uhû'* gibi ibareler kullanmıştır (s. 123). Birçok rivâyette *'rafe'ahû'* vb. ifadelerin ref şüphesiyle kullanıldığı görülmektedir. Ancak bazı hadis âlimleri bu ifadeleri ihtisar gibi farklı amaçlar için de kullanmışlardır (s. 124). Bu ifadelerin tâbiînin mürselleri için de kullanılması mevkuf veya maktû rivâyetlerin irsal edilmek suretiyle ref edildiği izlenimini vermektedir. Zira bazı maktû hadisler önce irsal edilerek merfû yapılmış, daha sonra da senede sahâbe eklenerek muttasıl merfû hale getirilmiştir. Yine bu tür ifadelerin bulunduğu hadisleri bazıları munkatî kabul edenken, merfû muttasıl kabul edenler de vardır (s. 125).

Hükmen Merfû Rivâyetler: Âlimlerin çoğu içeriğinin ictihad sahasına girmediğini düşündüğü mevkuf rivâyetleri hükmen merfû şeklinde değerlendirerek Resûlullah'a nispet etmişlerdir. Bu yüzden ref sorununun önemli bir unsurunu hükmen merfû rivâyetler oluşturmaktadır (s. 125). Gaybla ilgili haberler, melâhim, fiten, cennet-cehennem, günah-sevap gibi hususlardan bahseden hadisler kavramın kapsamına dâhil edilmiştir. Bununla birlikte sahâbenin bu ve benzeri konularda reyleriyle açıklamalarda bulunmaları ve görüşlerinde hata ve isabet ettiklerinin görülmesi hükmen merfû anlayışının sakıncalarını göstermektedir. İbn Hazm gibi bazı âlimler açıkça Resûlullah'a nispet edilmeyen şeylerin O'na isnad edilmesini Resûlullah'a yalan isnadı olarak değerlendirmiştir (s. 126-127).

Rivâyet Sîgaları ve Ref Sorunu: İsnadında Hz. Peygamber zikredilmemiş olmasına rağmen bazı rivâyetlerin sîgalarına bakılarak merfû kabul edilmesi de rivâyetlerin ref'inde etkili olmuştur. *'Kâne yukâl'* ve *'sünne'* ifadesinin merfû olarak algılanması, bu ifadelerin geçtiği bazı rivâyetlerin ref edilmesinde etkili olmuştur (s. 127).

Ref'in Tespitinde Yöntem Sorunu: Rivâyetin merfû şeklinin tercihi, mevkuf şeklinin tercihi ve bunların dışında râvilerin durumuna bakılarak adalet ve zapt özelliklerine göre olmak üzere üç çeşit tespit görülmektedir. Bunlardan her birinin bir kısım sakıncaları söz konusudur. Rivâyetin daha erken bir kaynakta mevkuf olarak yer alması da ref edildiğini gösteren bir ipucudur. Yine metnin içeriği de ref'in tespitinde bir kıstastır. Sadece metne veya isnada dayalı olarak ref'in tespiti mümkün değildir (s. 130-132).

Ref Probleminin Doğuşu ve Gelişimi: Ref problemi sahâbe dönemine dayanmaktadır. Bazı sahâbe rivâyetlerinde *'ezunnuhû 'an Resûlillah'* ve *'ehsebhû 'an Resûlillah'* şeklinde ifadeler kullanılmıştır. Yine bazı sahâbenin kendisinin veya başkalarının ictihadlarını ref ettikleri belirtilmiştir. Enes, Ebû Hüreyre, İbn Ömer ve İbn Abbas'tan bu şekilde rivâyetler görülmektedir (s. 132-136). Sahâbeden sonra ref sorunu artarak devam etmiştir. Fıkıh ve tasavvuf kaynaklarında da mevkuf veya maktû bazı rivâyetler sonraki dönemlerde ref edilmiştir. Yine erken dönem eserlerde mürsel veya munkatî bazı rivâyetler daha geç dönem kaynaklarında muttasıl olarak nakledilmiştir (s. 136-137).

Ref Sebepleri ve Yöntemleri: Rivâyetleri ref edenler farklı yöntemler kullanmışlardır. Bunlardan bazıları, *'rafe'ahû'* vb. ifadelerle nakledilen rivâyetler daha sonraları doğrudan Hz. Peygamber'den nakledilmiştir. Rivâyetlerin ref'inde yaygın olarak kullanılan diğer bir yöntem ise *'kâle Resûlullah'* ifadesinin rivâyetin başına eklenmesidir. Yine bazı mevkuf rivâyetlerin isnadı merfû rivâyetlerin isnadlarıyla değiştirilerek ref edilmiştir. Telkin yoluyla da bazı rivâyetler ref edilmiştir. Ref konusunda diğer bir yöntem ise bazı sahâbe veya tâbiîn fiillerinin ref edilmesidir. Merfû rivâyetlerin içine bazı mevkuf veya maktû rivâyetler idrac edilerek ref edilen hadisler de mevcuttur (s. 138-142).

Refle İtham Edilen Râviler ve Ref Probleminin Boyutu: İlk dönemlerden itibaren ref sorununun farkında olan İslâm âlimleri hata ve kasıtlı hadisleri ref edenlerin tespiti için gayret göstermiş, sahâbe dahil bir çok râvi ve rivâyeti bu sebeple tenkit etmişlerdir. Rivâyetleri ref edenler üç guruptur. Bunlar hadis uyduranlar, çeşitli nedenlerle zayıf olduğu belirtilen râviler ve sahâbe dahil olmak üzere bir kısım sika râviler ve bazı büyük hadis imamlarıdır (s. 142-143). Ref sorunu tüm hadis kaynaklarını etkilemiştir. Yaşanılan tüm olumsuzluklar dikkate alınarak her rivâyetin ref sorunu bağlamında incelenmesi gerekir (s. 143). Râvi tasarrufları ile ref edilen rivâyetler, hükmen merfû kabul edilen rivâyetler ve sîgaları nedeni ile merfû kabul edilen rivâyetler ve içerisinde rivâyetin ref edildiğini îma eden ifadelerin bulunduğu rivâyet-

* UÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hadis, BURSA, sabricap@hotmail.com

¹ Yusuf Suiçmez, *Ref Problemi, İslâmiyât*, X, (2007), sayı 2, s. 123-146.

ler hep birlikte düşünülürken, ref sorununun küçümsenmeyecek bir sayıda rivâyetleri ilgilendirdiği söylenebilir. Bu sorunun sika râvilerin rivâyetlerinde de yaşanmış olması, sorunun boyutunu ve ehemmiyetini daha da büyütmektedir. Sonuç olarak ref probleminin boyutu ile ilgili bir takım tahminler ileri sürebilmek mümkün ise de kesin bir rakam belirlemek mümkün değildir. İhtiyat olarak her rivâyetin ref problemi açısından incelenmesi gerekmektedir (s. 144–145).

Adı geçen makalede gözden kaçan birkaç noktaya işaret edilmelidir. ‘*Rafe’ahû*’ ve ‘*yerfe’uhû*’ gibi ifadeler ref özelliği olarak değerlendirilmiştir. ‘*Hadisin ref edilmesi*’ iki anlam taşımaktadır. Bunlardan birisi bir söz veya fiilin Hz. Peygamber’e ait olduğunu belirtmek anlamındadır. Bu, hadisin merfû olduğunu ifade etmektir ve ref problemi kapsamına dâhil değildir. Bu ifadelerin ikinci anlamı ise gerçekte mevkuf veya maktû olduğu halde kasıt veya hata sonucu bunların Hz. Peygamber’e nispetidir. Zikredilen ifadeler birinci anlamıyla *hadisin merfû olduğunu belirtme*, ikinci anlamıyla ise *merfûlaştırma* demektir. Merfû hadis, mevkuf veya maktû olduğu halde Hz. Peygamber’e nispet edilmiş hadis anlamını taşımamaktadır. Hadisin ref edilmesinin bunlardan hangisini ifade ettiği belirlenmelidir. Makalede Hz. Peygamber’e ait olduğu ifade edilen metinlerin naklinde söz konusu olan ‘*kâle Resûlullah kezâ kâne Resûlullah*’ gibi rivâyet sîgalarından biri olan ‘*rafe’ahû*’ ifadesi doğrudan merfû olmayanların ref’i bağlamında ele alınmıştır. Bu durum, hadis usûlündeki kulanıma uygun düşmemektedir. Zira bütün sîgalarla nakledilen rivâyetler arasında ref edilmiş mevkuf veya maktûlar olabilmektedir.

‘*Rafe’ahû*’ gibi ifadeler muhaddisler tarafından farklı maksatlarla kullanılmıştır. Bunların bir kısmına Suiçmez de işaret etmiştir (s. 124–125). Buna rağmen farklı kullanımlar dikkate alınmaksızın, makalede bu ifadelerle nakledilen bütün rivâyetlerde merfûlaştırma ihtimali öne çıkarılmıştır. Hâlbuki ‘*rafe’ahû*’, ‘*yeblüğü bihi*’, ‘*yenmihi*’ vb. ifadelerin öncelikle rivâyetin merfû olduğunu belirtmeye yönelik kullanılması esastır. Yine bazı râvilerin hadisin Hz. Peygamber’e hangi ifade ile nispet edildiğini hatırlayamadığı durumda da kısaca hadisin merfû olduğunu ifade etmek için bu kelimelerin kullanılması mümkündür. Bu kelimelerin rivâyet döneminde aynı zamanda ‘*kâle Resûlullah*’, ‘*semi’tü Resûlellah*’ gibi ifadeler için ihtisar düşüncesiyle de kullanılmışken sonraki dönemlerde ise sadece ihtisar için kullanıldığı görülmektedir. Merfû ve mevkuf rivâyet edilen bazı hadislerde râvi zikrettiği isnadla hadisin merfû nakledildiğini vurgulamak için de bu ifadeyi kullanabilmektedir. Bu bağlamda mezkûr ifadeler hadisin ref edildiğini değil, mevkuf olarak da rivâyet edildiğini göstermektedir. Merfû ve mevkuf nakledilen hadisler arasında ise mevkuf veya merfû rivâyetin birinin sahih olması mümkün olduğu gibi her iki rivâyet de sahih olabilir. Bu tür ifadelerin tâbiün için kullanılmasında rivâyetin mürsel merfû kabul edilmesi de mevkuf veya maktû rivâyetlerin irsal edilmek suretiyle ref edildiği ihtimali şeklinde değerlendirilmiştir (s. 125). Hâlbuki bu ifadeler tâbiünün sahabeyi zikretmeksizin ‘*kâle Resûlullah*’ demesi gibi değerlendirilmiş-

tir. Burada mevkufun ref edildiğine dair bir düşünce söz konusu değildir. Yine ‘Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797) merfû olarak nakledilmiş olabileceğini belirttiği bir rivâyeti mevkuf olarak nakletmiş ve ref sorununa işaret etmek için ‘*ürâhû merfû’an*’ ibaresini kullanmıştır’ denilmektedir (s. 123–124). (Abdullah b. el-Mübârek, *ez-Zühd*, Dâru’l-kütübîl-‘ilmiyye, Beyrut, ts. s. 384’den naklen). Hâlbuki bu rivâyet mevkuf olarak rivâyet edilmemiş, râvi hadisin merfû olduğunda tereddüdünü belirtmek için ‘*ürâhû merfû’an (merfû olduğunu zannediyor)*’ demiştir.

Ref Sebepleri ve Yöntemleri başlığında da ‘*rafe’ahû*’ vb. ifadeler ele alınmakta ve ‘rivâyetleri kasıtlı olarak ref edenler bunu yaparken çeşitli yöntemler kullanmaktadırlar. Bu yöntemlerden birisi ‘*rafe’ahû*’ ve buna benzer ifadelerle nakledilen rivâyetlerin, daha sonra doğrudan Hz. Peygamber’den nakledilmesidir’ denilmektedir (s. 138). Bu ifadeler rivâyetin merfûlaştırıldığını göstermez. Bu ifadelerle nakledilen hadisler sahih merfû olabilirler. Bu sîgalarla nakledilen bazı hadisler ise merfû ve mevkuf her iki şekilde sahih olarak nakledilmiştir.

Ref problemi çerçevesinde üzerinde durulan diğer bir husus ise hükmen merfû kabul edilen rivâyetlerdir (s. 125). Hükmen merfû rivâyetlerin ref meselesi ile ilgisi şahsî kanaat veya kişisel düşünce ürünü olmadığı peşinen kabul edilen rivâyetlerin Resûlullah’a izafe edilmesi şeklinde belirlenmiş (San’ânî, *Tavzih*, I, 238 ve diğerlerinden naklen), devamla gaybla ilgili haberler, kişinin küfre veya günaha girdiği şeyleri bildiren haberler, melâhim, fiten, cennet ve cehennemle ilgili rivâyetlerin kapsamın içerisine dâhil edildiği belirtilerek (s. 126) hükmen merfû rivâyetler sadece muhtevaları bağlamında ele alınmıştır. Hâlbuki hükmen merfû anlayışı sadece rivâyetlerin muhtevaları ile ilgili değil, hadislerin merfû-mevkuf diye tasnifinin bir sonucu olarak ortaya çıkan bir kavramdır. Şöyle ki; *sünnet şöyledir, biz şöyle yapıyorduk, şu günahdır, şu bize haram kıldı, bize emredildi/yasaklandı...* gibi doğrudan Resûlullah’a nispet edilmeyen rivâyet sîgalarıyla nakledilen hadislerin merfû mu yoksa mevkuf mu kabul edileceği tartışmaları olmuştur. Daha sonraları ise merfû ve mevkuf arasında üçüncü bir hadis çeşidi olarak, rivâyet tarzı bakımından mevkuf, muhteva açısından ise merfû olma ihtimali taşıyan sîgalarla nakledilen hadisler için hükmen merfû denilmiştir. Aynı şekilde sahabenin rey ve kıyasla bilemeyeceği düşünülen tefsir, cennet-cehennem, sevap-günah gibi hususlardaki rivâyetler de hükmen merfû diye ifade edilmiştir. Hükmen merfû, merfû demek değildir. Bu kavram öncelikle rivâyet sîgalarının ortaya çıkardığı bir durumdur. Bu nedenle hadis usûlünde rivâyet sîgaları bağlamında değerlendirilmiştir. Hadislerin mevkuf veya merfû olduğunun tespitinde ise uygulamadaki durumla hadis usûlü kaynaklarında belirtilenler tamamen örtüşmemektedir. Hiçbir rivâyetin muhtevasına göre merfû şeklinin sahih olduğu söylenmemiştir. Yine birçok râvi bütün hadisleri ref etmek, bazı sahabî veya tâbiünün rivâyetlerini ref etmek

gibi farklı nedenlerle cerh edildiği halde meselâ reyle bilinemeyecek konular-daki rivâyetleri ref ediyordu gibi bir ifadeyle cerh edilmemiştir. Hükmen merfû anlayışı hadis rivâyet sürecinin tamamlanmasından sonra gündeme gelmiştir. Bu nedenle hadislerin ref edilmesinde değil, anlama-yorumlamasında etkili olmuştur. Bu anlayışın olumsuz etkilerini hadis şerhlerinde ve fıkhıta görmek mümkündür. Bu anlayış, fıkıh usûlündeki *sahâbe kavli* ile ilgili değerlendirmelerin hadis usûlüne yansımalarıdır. Hükmen merfû anlayışı hadislerin ref edilmesi değil, merfû kabul edilmesidir. Zira hükmen merfû tartışmaları hadislerin rivâyet sürecinden sonra ortaya çıkmıştır.

Diğer bir husus ise rivâyet sîgalarıdır. Makalede; “Bazı rivâyetler, isnadında Hz. Peygamber zikredilmemiş olmasına rağmen, sîgalarına bakılarak Resûlullah’a ait olarak kabul edilmiş olması da rivâyetlerin ref’inde etkili olmuştur” denilmektedir (s. 127) Bu bağlamda ‘kâne yükâlû’ ve ‘es-sünnetü’ ifadeleriyle nakledilen bazı rivâyetler örnek olarak zikredilmiştir. ‘Kâne yükâlû’ ve ‘es-sünnetü’ ifadeleriyle beraber ‘bize emredildi’, ‘bize yasaklandı’, ‘biz şöyle yaptık’, ‘şöyle yapan Allah’a veya Resûlü’ne itaat etmiştir/isyan etmiştir’, ‘ashab şöyle yapıyordu’... vb. ifadelerle nakledilen rivâyetlerin merfû veya mevkuf sayılması hususunda ihtilaf edilmiştir. Bu ifadelerle nakledilen hadislerin genel bir hükümlerle merfû veya mevkuf kabul edilmemeleri gerekmektedir. Bu tarz hadisler bazılarınca daha sonraları hükmen merfû kabul edilmiştir. Bununla beraber bu ifadelerle nakledilen bir hadisin açıkça Resûlullah’a nisbet edilerek rivâyeti sahih kabul edilmemiştir. Suiçmez’in zikrettiği ‘sünnet şöyledir’ ve ‘şöyle denilirdi’ ifadeleriyle nakledilen iki rivâyetin doğrudan merfû formuyla nakledilen şekillerinin sahih kabul edilmemesi de hadislerin ref edilmesinde bu nakil şekillerinin tek başına etkili olmadığını göstermektedir (s. 127–128). Rivâyet sîgalarına göre genel bir hükümlerle bulunmak yanıltıcı olmaktadır.

Ref Probleminin Doğuşu ve Gelişimi ile ilgili Juynboll’un mevkuf ve maktû rivâyetlerin ref edilmesi sorununun ortaya çıkışını, sünnetü’n-nebî anlayışının ortaya çıkmasına bağladığı ve bu anlayışın doğuşunun da I. asrın sonlarına doğru olduğunu iddia ettiği nakledildikten sonra makalede şöyle denilmektedir: “Hâlbuki sahâbilerin, rivâyet ettiği hususların Resûlullah’a (s.a.v.) ait olup olmadığından emin olmadığını bazı durumlarda ‘ezunnuhû ‘an Resûlillah’ (Ebû Dâvud, es-Sunen, “Et’ime”, 21/41, IV, 171, no: 3824; Ahmed b. Hanbel, el-Musned, V, 342, no: 17941) ve ‘ehsebuhû ‘an Resûlillah’ (Tirmizî, es-Sunen, “Zuhd”, 37/60, IV, 523, 524, no: 2407; Ebû Dâvud, es-Sunen, “Salât”, 2/110, I, 453, no: 704; Ahmed b. Hanbel, el-Musned, VI, 18, no: 19886) şeklinde ifadeler kullanmış olması, kendi dönemlerinde ref sorununun ortaya çıkmış olmasına delalet etmektedir. Gerek bu husus, gerekse bir sahâbinin kendi görüşü ya da başka bir arkadaşının görüşü diye naklettiği bir rivâyetin bir başka sahâbiden merfû olarak nakledilmesi ref probleminin ilk kaynağının sahâbe olabileceğine işaret etmektedir. Nitekim örnekleri nadir olmakla birlikte, âlimlerimizin ref

sorunu bağlamında sahâbeyi de ref’in kaynağı olarak gösterdiği olmuştur. Meselâ Şu’be’nin (ö. 160/776), Ebû Hüreyre’yi, Kâ’b’dan (ö. 32/652) işittiği mevkuf rivâyetleri merfû, merfû rivâyetleri ise mevkuf olarak nakletmesinden dolayı tedlis yapmakla itham ettiği belirtilmiştir” (s. 132-133, Zehebî, *Siyer, Müessesetü’r-risâle*, (1985), II, 608; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, Dâru’r-reşid, Halep, ts., VIII, 97’den naklen).

Sahâbenin hadisleri ref ettiğine delil olarak zikredilen bazı rivâyetlerin zorlandığı görülmektedir. Öncelikle sahâbeye nispet edilen ‘ezunnuhû ‘an Resûlillah’ ve ‘ehsebuhû ‘an Resûlillah’ gibi tereddüt ifadeleri sahâbeye değil, senedde yer alan daha sonraki râvilere aittir. Meselâ, ‘أُظنه عن رسول الله’ ifadesinin geçtiği rivâyetin isnadı şöyledir: حدثنا عثمان بن أبي شيبة ثنا جرير عن الشيباني عن عدي بن ثابت عن زر بن حدثنا صالح بن عبد الله حدثنا حماد بن زيد عن أبي الصهباء عن سعيد بن جبير عن أبي سعيد الخدري (Ebû Dâvud, “Et’ime”, 41, No: 3824). Ebû Dâvud’un bu rivâyeti Huzeýfe’den ve ‘أُظنه عن رسول الله’ ifadesi de sahâbeye değil, daha sonraki râviye aittir. Bahsedilen ‘أُحسبه عن رسول الله’ ifadesinin geçtiği rivâyetin senedi ise şöyledir: (حدثنا صالح بن عبد الله حدثنا حماد بن زيد عن أبي الصهباء عن سعيد بن جبير عن أبي سعيد الخدري (Tirmizî, “Zuhd”, 61, No: 2409, el-Mektebetü’l-İslâmiyye, İst. ts.). Hadisi Hammâd’dan rivâyet eden Muhammed b. Mûsâ ‘رفعہ’ ifadesiyle nakletmiştir. Üsâme ise hadisi aynı senedle Hammâd’dan nakletmiş, fakat ref etmemiştir. Bunun Muhammed b. Mûsâ rivâyetinden daha sahih olduğunu belirten Tirmizî, hadisi Hammâd b. Zeyd’den başkalarının da rivâyet ettiğini fakat ref etmediklerini söyler. Hadisi Hammâd’dan rivâyet eden Salih b. Abdullah ise ‘أُحسبه عن النبي’ ifadesiyle nakletmiştir (Bkz. Tirmizî, “Zuhd”, 61, No: 2409) Ebû Dâvud’un naklettiği rivâyetin isnadı ise şöyledir: حدثنا محمد بن إسماعيل البصري، حدثنا معاذ، حدثنا هشام عن يحيى عن عكرمة عن بن عباس قال أحسبه عن رسول الله قال: (Ebû Dâvud, “Salât”, 110, No: 704). Rivâyetin sonunda Ebû Dâvud ‘bu hadisi Muhammed b. İsmâil’den başkasından işitmedim. Zannediyorum o vehimde bulundu/yanıldı. Çünkü bize hâfızasından rivâyet ediyordu’ demektedir.

Yine ref ile bağlantılı diğer bir sorun olarak sahâbilerin sünnet çerçevesinde yapmış olduğu bazı icthadları ref etmiş olmaları söylenmekte ve buna örnek olarak Ebû Hüreyre’nin bir rivâyeti de zikredilmektedir. Bu hadiste Ebû Hüreyre Resûlullah’tan sadaka ve infakla ilgili ‘*sadakanın en faziletlisi sadaka sahibini zengin bırakan sadakadır. Çünkü veren el alan elden üstündür. Sen sadaka vermeye aile fertlerinden başla*’ dedikten sonra söze devam ederek; *kadın: Ya beni doyur, ya da beni boşa der, Hizmetçi de beni besle, beni çalıştır der, çocuk ise beni doyur, beni kime bırakıyorsun? der* deyince etrafındakiler: Ey Ebû Hüreyre! Bunu Resûlullah’tan işittin mi deyince Ebû Hüreyre: ‘*Hayır bu Ebû Hüreyre’nin dağarcığındandır*’ demiştir.² Suiçmez, bu rivâyetin Ebû

² حدثنا عمر بن حفص حدثنا أبي حدثنا الأعمش حدثنا أبو صالح قال حدثني أبو هريرة رضي الله عنه قال قال النبي (صلى الله عليه وسلم: أفضل الصدقة ما ترك غنى واليد العليا خير من اليد السفلى وأبدأ بمن تعول تقول المرأة إما أن تطعمني وإما أن تطلقني ويقول العبد أطعمني واستعملني ويقول الابن أطعمني إلى من تدعني فقالوا يا أبا هريرة سمعت (هذا من رسول الله صلى الله عليه وسلم قال لا هذا من كيس أبي هريرة Buhâri, “Nafakât”, 2; Ahmed b.

Hüreyre'nin içtihadını ref ettiği şeklinde değerlendirildiğini belirtir ve Ebû Hüreyre'ye böyle bir sorunun tevcih edilmiş olmasını, sahâbe rivâyetlerinin de ref sorunu ile karşı karşıya olabileceğini gösteren bir ipucu olarak görür (s. 135). Hadisin son kısmını Ebû Hüreyre zikrettiği merfû rivâyetten istinbatta bulunarak söylemiştir. Bu kısmı onun başka rivâyetlerinde zikretmediği anlaşılmaktadır.³ Bu nedenle onu dinleyenler son kısmı Resûlullah'tan işittin mi diye sormaktadırlar. Buradan onun kastının kendi sözünü Resûlullah'a nispet etmeyi düşündüğü anlaşılamaz. Ayrıca bunu Ebû Hüreyre'ye soranların hadisin ilk kısmının merfû olduğunu bildikleri anlaşılmaktadır.

Sahâbenin ref'ine örnek olarak İbn Ömer'in de namaz kılarken her tekbirden sonra el kaldırma ile ilgili kendi fiilini ref ettiğinin belirtildiği söylenmektedir (s. 135). Buna delil gösterilen rivâyet şöyledir: (حدثنا عياش قال حدثنا عبد الأعلى قال : حدثنا عبيد الله عن نافع أن بن عمر كان إذا دخل في الصلاة كبر ورفع يديه وإذا ركع رفع يديه وإذا قال سمع الله لمن حمده رفع يديه وإذا قام من الركعتين رفع يديه . ورفع ذلك بن عمر إلى نبي الله صلى الله عليه وسلم . رواه حماد بن رفع ذلك ابن عمر إلى نافع عن أيوب عن نافع عن بن عمر عن النبي صلى الله عليه وسلم .) Nâfi bu hadisi 'رفع' ifadesiyle nakletmiştir. Hammâd b. Seleme ise hadisi 'عن بن النبي' ifadesiyle rivâyet etmiştir. Suiçmez, sadece rivâyet sığasındaki 'رفع' ifadesinden dolayı İbn Ömer'in kendi fiilini ref ettiğini iddia etmiştir. Hâlbuki hadisin bu şekilde nakil formu da İbn Ömer'e değil, daha sonraki râviye aittir. İbn Hacer bunun sebebinin hadisin râvilerinden Nâfi'nin hadisi mevkuf nakledip sonunda merfû olduğunu söylediğini, onun veya bazı râvilerin hadisi kasr ederek mevkuf rivâyet etmesinin ihtilafa sebep olduğunu ifade eder.⁵ Anlaşılan İbn Ömer Resûlullah'ın nasıl namaz kıldığını göstermek için bu hareketleri yapmamış, kıldığı bir namazdan sonra 'Resûlullah da böyle kılıyordu' veya 'Resûlullah'ı böyle namaz kılarken gördüm' demiştir. Nâfi ise hadisi mezkûr nakil formuna sokarak rivâyet etmiştir. Hadisin bu tarzla rivâyetinden İbn Ömer sorumlu olmamalıdır. Suiçmez'i bu kanaate götüren ise 'rafe'ahû' vb. ifadelerle nakledilen hadisleri mevkuf kabul etmesi olmalıdır.

Âlimlerin ref sorunu bağlamında sahâbeyi de ref'in kaynağı gösterdiğine delil olarak Şu'be'den nakledilen Ebû Hüreyre'yi Kâ'b'dan işittiği mevkuf rivâyetleri merfû, merfû rivâyetleri ise mevkuf rivâyet etmesinden dolayı tedlis yapmakla itham ettiğinin belirtilmesi (s. 133) Zehebî, *Siyer*, II, 608; İbn Kesîr,

el-Bidâye, VIII, 97'den naklen) de gerçeği yansıtmamaktadır. Zehebî Şu'be'nin 'Ebû Hüreyre tedlis yapardı' dediğini nakletmekte fakat Şu'be'nin bu sözünü sahâbe mürseli olarak anlamakta ve 'Sahâbenin tedlisi çoktur ve bunda utanılacak bir şey yoktur. Çünkü onların tedlisi kendilerinden daha büyük sahâbedendir ve sahâbenin hepsi âdildir' diye yorumlamaktadır.⁶ İbn Kesîr ise Şu'be'nin 'Ebû Hüreyre tedlis yapardı' sözünü naklettikten sonra bunu şöyle yorumlamaktadır: "Yani Kâ'b'tan ve Resûlullah'tan işittiklerini rivâyet ediyor, fakat bunların kime ait olduğunu belirtmiyordu."⁷ İbn Kesîr ayrıca Şu'be'nin bu sözüyle Ebû Hüreyre'nin "من أصبح جنباً فلا صيام له" rivâyetine işarette bulunduğunu, Ebû Hüreyre'ye bu hadisi sorulunca, onu Resûlullah'tan duyan birinden işittiğini, kendisinin Resûlullah'tan duymadığını söylediğini belirtir. Bu rivâyet doğru kabul edilirse Ebû Hüreyre'nin naklettiği bütün hadisleri mevkuf rivâyet ettiği anlaşılabilir. Yoksa onun Kâ'b'ın sözlerini Resûlullah'a ref ettiği anlaşılmaz. Bîşr b. Saîd'in sözüne göre ise Ebû Hüreyre'nin naklettiği Kâ'b'ın sözleriyle Resûlullah'ın sözlerini birbirine karıştıran daha sonraki râvilerdir. Bîşr b. Saîd der ki: "Allah'tan korkun ve hadisi doğru ezberleyin. Vallâhi biz Ebû Hüreyre'nin yanında otururduk. O bize Resûlullah'tan hadis rivâyet eder, Kâ'b'u'l-Ahbâr'dan da bize rivâyette bulunurdu. Sonra kalkar giderdi. Bizimle beraber olanlardan bazılarının daha sonra Resûlullah'ın hadislerini Kâ'b'a, Kâ'b'ın sözlerini de Resûlullah'a nispet ettiğini duyardım."⁸ Eğer Kâ'b ve Resûlullah'ın rivâyetlerinin birbirine karıştığı kabul edilirse, Kâ'b'tan nakledilen bazı mevkuf rivâyetlerin de aslında merfû olduğunu düşünmek gerekir ki, kimse bunu söylememektedir.

"İbn Kesîr 'Yeryüzü yedi tanedir ve her birinde sizin peygamberiniz gibi peygamber vardır' rivâyetinin İbn Abbas'tan geldiğinin sabit olması durumunda, rivâyetin isrâiliyat olarak değerlendirileceğini ifade etmiş olması da bazı sahâbîlerin rivâyetlerin ref'inde etkili olabileceğine işaret etmektedir" (s. 136) değerlendirmesinde de İbn Abbas'ın bundan sorumlu tutulduğu görülmektedir. Hâlbuki rivâyeti ref eden İbn Abbas değil, daha sonraki râvilerdir.

Son olarak, Suiçmez, ref sorunu bağlamında tartışma konusu olan rivâyetlerin tüm hadis kaynaklarında yer aldığını ve ref sorununun bütün hadis kaynaklarını etkilediğini, bu sebeple tüm olumsuzlukları dikkate alarak her rivâyetin ref sorunu bağlamında incelenmesi gerektiğini söylemektedir (s. 143) ki, bu hadis literatürüne yönelik aşırı bir endişedir.

⁶ Zehebî, *Siyer*, Müessesetü'r-risâle, 9. Baskı, Beyrut, 1413, II, 608. (قال يزيد بن هارون سمعت شعبة يقول كان أبو هريرة يدلس قلت تدليس الصحابة كثير ولا عيب فيه فإن تدليسهم عن صاحب أكبر منهم والصحابة كلهم عدول)

⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Mektebetü'l-me'ârif, Beyrut, ts. VIII, 109. (وقال يزيد بن هارون سمعت شعبة يقول أبو هريرة كان يدلس أي يروي ما سمعه من كعب وما سمعه من رسول الله صلى الله عليه وسلم ولا يميز هذا من هذا)

⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 109; Zehebî, *Siyer*, II, 436.

Hanbel, II, 524; Dârekutnî, *es-Sünen*, III, 296, 297. Ahmed b. Habel'in rivâyet rivâyetinde ise son kısmın Ebû Hüreyre'ye ait olduğu açıkça bellidir.

³ Bkz. Abdürrezzâk, *el-Musannef* (thk. Habîburrahmân el-A'zamî), I-XI, el-Mektebül-İslâmî, 2. Baskı, Beyrut, 1403, IX, 75, 76; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef* (thk. Kemal Yûsuf el-Hût), I-VII, Mektebetü'r-rüşd, 1. Baskı, Riyad, 1409, II, 427, No: 10693; Buhârî, "Zekât", 18; Müslim, "Zekât", 95, 106; Tirmizî, "Zekât", 38; Ebû Dâvûd, "Zekât", 39, 40; Ahmed b. Hanbel, II, 230, 245, 278, 288, 394, 434, 476.

⁴ Buhârî, "Ezân", 86. Rivâyet Rivâyetle ilgili değerlendirme için bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I-XV, Dâru'l-fikr, 1. Baskı, Beyrut, 1414/1993, II, 461-464.

⁵ İbn Hacer, *Fethul-bârî*, II, 464.